

Мирјана Бојанић Ћирковић

Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Ниш – Србија

e-mail: mirjana.bojanic.cirkovic@filfak.ni.ac.rs

ЖИТИЈИНИ АСПЕКТИ ЛИКА СВЕТОГ САВЕ У ДЕЛУ ГОРА ПРЕОБРАЖЕЊА ЉИЉАНЕ ХАБЈАНОВИЋ ЂУРОВИЋ

Апстракт: У раду се анализира дијалогска релација Горе преображења Љиљане Хабјановић Ђуровић према средњовековној житијиној књижевности, у првом реду Доментијановом и Теодосијевом делу које се у поетичким списима ауторке истиче узорним за писање свог духовног прозног циклуса, а у домену обликовања стожерног лика поменутог дела, Светог Саве. Фокусирајући се на композицију дела, средишње мотиве у обликовању световног и духовног портрета Растка – Саве (преображење, обожење, предодређеност, те на мотив свештене двојице) настојимо да уочимо сличности и одступања Горе преображења у релацији према житијиним обрацима, као и да осветлимо дубину семантичког развијања поменутих мотива у делу Љиљане Хабјановић Ђуровић. У раду се нарочита пажња посвећује развијању идеје Саве са Христом и са народом, уједно мисли водиле Горе преображења. Сходно жанровској хибридности овог дела, рад се дотиче и историјских и фолклорних аспеката личности Светог Саве, ауторске интенције („хagioграфског порива“) и интендиране читалачке публике Горе преображења. У завршном делу рада синтетизујемо степен и функцију коришћења житијиног предлошка у обликовању Савиног лика и развијања идеје Саве као христосноса.

Кључне речи: Свети Сава, житије, предодређеност, преображење, обожење, свештена двојица, светлост, исихазам.

У корпусу савремене српске књижевности о Светом Сави¹, значајно место, бар у погледу пријема код читалачке публике и тиражности², припада духовном прозном

1 У савременој српској књижевности (у најширем значењу те речи које обухвата и књижевноуметничка, и научна дела) пуно се писало (и пише) о лику Светог Саве, а подједнака пажња је посвећивана формалним облицима унутар којих је представљен. Наша наука о књижевности баштини бројне монографије и студије о дијалогском односу савремене поезије, прозе и драмске књижевности о Светом Сави према средњовековним жанровима. Навешћемо нека од значајнијих поменутих истраживања: Керкез, Јелена. „Милост, Благовести и софијност поетике (у Четири канона Ивана В. Лалића)“, Београд: Деве, 2014; Милосављевић, Петар. „Молитве на језеру владике Николаја Велимировића“, Годишњак Центра за црквене студије I/1, 2004; Радуловић, Марко, Српскоизантијско наслеђе у српској књижевности друге половине 20. века. Докторска дисертација, Београд, <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get>; Стипчевић, Никша. Четири канона Ивана В. Лалића. Београд: Учитавања, ЗУНС, 1999; Шеатовић Димитријевић, Светлана. Традиција и иновација. Интертекстуалност у песништву Ивана В. Лалића, Филип Вишњић, 2004. Шеатовић Димитријевић, Светлана. „Гласови времена. Митско и хришћанско у поезији Милосава Тешића“. У: Поезија Милосава Тешића: зборник радова / Десанкини мајски разговори, Београд, Бранковина, Ваљево, 2005; Квас, Корнелије. Интертекстуалност у поезији. Београд: Завод за уџбенике. 2006; Петров, Александар. „Васко Попа и неућутна поезија ‘златокрилик

циклусу Љиљане Хабјановић Ђуровић. Значајна личност српске историје и духовности, Свети Сава, постаје средишњи јунак *Горе преображења*, шестог дела циклуса³ поменуте списатељице. Белетризација новозаветне слике света и житија као општих места када је у питању обликовни поступак и наративни свет духовног прозног циклуса Љиљане Хабјановић Ђуровић, перманентно иницирају дијаметрално супротне реакције књижевних критичара које се крећу од одушевљења „иконописањем у форми романа“⁴ и упоређивања ових дела са православном читанком⁵, до одрицања њихове књижевне вредности услед лошег стила, неразликовања патетике од мелодраме⁶ и тривијализације ликова светих.⁷ Поред шире одреднице романа (историјског, биографског, психолошког) неретко се истиче да дела Духовног циклуса Љиљане Хабјановић Ђуровић „оживљавају традицијски жанр средњовековне византијске књижевности“.⁸ Иако је истицање релације према житијиној књижевности опште место књижевнокритичких текстова о делима Љиљане Хабјановић Ђуровић, ретке су студије које су се дотичале конкретних питања у вези са датом релацијом. Којим год очима гледали на стваралаштво Љиљане Хабјановић Ђуровић, увек ће нас подједнако интриговати и хагиографски порив ове списатељице – приповедање-реконструкција о животу библијских личности и житијиних јунака уз поштовање општеприхваћених, хришћанских, фолклорних, односно културолошких аспеката, и енормни успех дела њеног духовног циклуса у ери хиперпродукције и нечитања.

Иако је од почетка свог књижевноуметничког рада отворена за разговор са читаоцима о стваралачком поступку, Љиљана Хабјановић Ђуровић о свом „хагиографском пориву“ експлицитније проговара тек поводом романа *Гора преображења* и његовог средишњег лика, Светог Саве. А пре свега тога, имплицитно самим насловом за који је узет средишњи мотив житијиног жанра – човеково духовно преображење и сједињење са Богом. Дело *Гора преображења* тешко је жанровски одредити јер стоји на међи романа, савремених житија, као што је *Живот Светог Саве* Епископа Николаја Велимировића и фолклорних записа који чине бар трећину садржаја поменутог дела. Најбољи пут за осветљење његових жанровских карактеристика јесте анализа обликовања лика Светог Саве на фону књижевне традиције из које израста *Гора преображења* Љиљане Хабјановић Ђуровић и која, као што смо истакли, „ураста“ у ткиво овог дела и „колажира“ лик Светог Саве у њему.

химнографа“; у: *Јутро мислено*. Нови Сад: Академска књига, 2008а; Петров, Александар. *Канон – српски песници XX века*. Београд: Службени гласник, 2008б; Поповић, Ранко. *Ризничари и памтителји – православна духовност српске књижевности XX вијека*. Бања Лука: Филолошки факултет, 2013; Младеновић, Јелена, „Религијско и митско *Дивно чудо* Миодрага Павловића“, *Црквене студије*, год. 14, бр. 1, 2017, стр. 531–52; Младеновић, Јелена, „Дар суза и поетика плача у поезији Новице Тадића“, у: Д. Бошковић (ур.), *Византија у (српској) књижевности и култури од средњег до двадесет и првог века*, Крагујевац: ФИЛУМ, 2013, стр. 227–243.

2 О популарности дела Љиљане Хабјановић Ђуровић сведоче њихови тиражи, библиотечке листе најчитанијих књига, те сами читаоци који су се, за сада у два наврата, јавили као приређивачи монографија поводом две деценије књижевног рада поменуте списатељице.

3 Делом *Петкана*, објављеним 2001, Љиљана Хабјановић Ђуровић отвара романескна врата свог духовног циклуса који је до текуће, 2018. године, обогатила са још шест романа (*Игра анђела*, *Свих жалосних радост*, *Запис душе*, *Вода из камена*, *Гора преображења*, *А онда је дошла добра вила*).

4 Јефтимјевић Лилић 2008б, 215.

5 Јефтимјевић Лилић 2008а, 177.

6 Тријић 2008, 205.

7 Јерков 2008, 127.

8 Брајовић 2008, 213.

„Тема као милост Божја“: проблем ауторске интенције

Док сам писала,
Осећала сам њихово живо присуство и јасну спознају да сам, тиме што ми је дато
Да изнесем ову повест,
Добила велику милост и велики благослов.
Даће Бог да тај дар
Својим животом оправдам.
Љ. Хабјановић Ђуровић

Мрвица, списатељка
Љ. Хабјановић Ђуровић, *Гора преображења*

Интенција за писање хагиографије било у изворном значењу овог жанра, где превасходно имамо у виду генетичку везу са плутархистичком биографијом, било у значењу које житијин жанр има у контексту наше средњовековне књижевности, јесте конституисање култа, али и испуњење нечије жеље или налога⁹ иза којег се опет налази тежња да се делује на збивања у цркви или држави. Међутим, како је истакао Димитрије Богдановић, „О животу светогa [...] пише се са осећањем најдубље смерности, у свести да је за то потребна нарочита моћ која се добија харизматски, благодатно од Бога, а нема се по себи нити се стиче учењем.“¹⁰ Историја књижевности одавно је потврдила богонадахнуће (било у платонистичком, било у значењу које ова сложеница има у контексту средњовековне хагиографске књижевности) аутора два најзначајнија аутора житија Светог Саве, Доментијана и Теодосија. Узмимо у обзир још један аспект поменуте интенције писања житија: у контексту овог жанра, прерада се сматра легитимним књижевним поступком. Љиљана Хабјановић Ђуровић на промоцијама романа *Гора преображења*, те у писаним и усменим интервјуима поводом објављивања овог дела истиче да је оно писано са намером да, подсећајући свој народ на (сакрални) живот и дело Светог Саве утиче на свест и савест српског народа да „опстане на стази светосавља“.¹¹ Овим се *Гора преображења*, макар и на нивоу „прераде житија“, неоспорно уводи у нашу културну ситуацију.

Поред тога што се насловом дела директно успоставља интертекстуална релација са хагиографском књижевношћу где је мотив преображења један од топоса, његова семантика се, повезивањем са појединачним примерима јунака овог дела и проширује, и профанизује. Мотив преображења је спојна нит свих монолога *Горе преображења*, али се његово развијање разликује у поменутим одељцима. Монолог Војводе Богдана осветљава преображај дворана у поимању Растковог бекства. Док на почетку исповести, фокусиран на промишљање својих поступака као Немањиног ратника и пријатеља, и на дрхтај руке свог жупана, овај „груб и тврд“ човек кроз колоплет осећања (љутње, гнева, туге, јада, жалости, сажаљења, стида, страха, радости) која га обузимају због Растковог бекства и неуспелог враћања у двор, долази до спознаје значења (и зрачења) Растковог „бекства“ не само на његовом личном плану, већ и зарад духовног уздицања свог народа. Дакле, монолог Војводе Богдана од правдања због неуспелог враћања Растка оцу, а војводином великом пријатељу, прераста у причу о

9 Уп. Теодосије је *Житије Светог Петра Коршиког* написао подстакнут жељом „неког старца Григорија“ (Богдановић 1988, 18).

10 Богдановић 1988, 25.

11 Хабјановић Ђуровић, 20156.

духовном преображају једног народа, што потврђује формула исповести („Вама причам да чујете како је било.“¹²), налик оралној, епској. На крају исповести, само бекство замењује се подвигом, а овом појмовном супституцијом још једном се подцртава важност Растковог поступка за цео један народ. Попут јунака епске песме, војвода у својој монолошкој деоници приповеда о сумњама, страховима, али и поручује слушаоцима да се и они, као некада Расткови савременици, и даље моле за снагу његовог подвига. Војвода Богдан доживљава и преображај на личном плану, те уместо недостојника, незахвалника и пораженог, на крају себе види као изабраника Божјом милошћу јер је управо њему дато да срећну вест однесе своме роду. Принцеза Евдокија и Краљица Стела најпре збуњене, те љуте због Расткових поступака, парадокласно се преображавају у веснике Расткове велике земаљске и небеске славе.

Ауторкина намера и јесте била да овим делом подстакне свог читаоца да се успне уз „Гору преображења“¹³ и тако подели списатељичино лично искуство успињања овим путем, превасходно у пренесеном значењу. Током разговора са читаоцима, Љиљана Хабјановић Ђуровић у више наврата одриче да су њени интендирани читаоци религијски омеђени, већ истиче да је, обликујући „унутрашњи“ лик Светог Саве, настојала да универзализује једно духовно искуство. Списатељица је остварила овај циљ проблематизујући дубину Савине величанствене вере. На завршним страницама дела, списатељица мотив преображења и експлицитно повезује са Господом и Светлошћу. Преображење је пут ка духовним висинама, подвиг у (Светој) Гори¹⁴, на који је позван сваки човек, а спреман само онај који спозна снагу коју му је Бог дао. Једина водиља на том путу јесте светосавска љубав према Богу.

Међутим, Љиљана Хабјановић Ђуровић и експлицитно себе убраја међу Савине хагиографе. На уводним, паратекстуалним страницама дела *Гора преображења*, списатељица изражава молитвену благодарност Светом Сави на милости. Хагиографски порив усмерен, овога пута, ка Светом Сави, списатељица легитимише сном из 2009. године када јој је Свети, баш на свој дан, открио нешто у вези са будућношћу нашег народа и државе, али и детаљ о њеном будућем животу. Заправо, сан је дошао као благослов за приступ једној величанственој теми о којој је списатељица дуго размишљала – делу и личности Светог Саве у Цркви, држави и народу.

У завршном поглављу дела где проговара ауторским гласом и номинализује себе надимком који јој је подарила тетка, Мрвицом¹⁵, ауторка показује скрушеност пред великом духовном темом коју је изабрала, али, позивајући се на сан уочи Савиндана, још једном истиче прави мотив за писање *Горе преображења*: ово је „наша књига“, књига – ходочашће Савиним путем, књига – избор између духовних вредности, традиције и њене политизације, књига – порука „истумараној деци нашег отацтва“ и, надамце, књига – захвалност за свој род, и у име свог рода. Писана у тренуцима између исихастичких молитви над Савиним траговима и отисцима (путевима којима је он ишао вођен молитвом), и сама *Гора преображења* постаје књига – молитва за очување ума и

12 Хабјановић Ђуровић 2015а, 36.

13 Овде имамо на уму ширу семантичку лепезу „Горе преображења“ од свођења ове синтагме на топоним горе Тавор. У првом реду, ова синтагма се у горе поменутом контексту изједначава са ауторкиним духовним успињањем до Бога молитвама којима, уочи писања романа, додаје исихастичке. Такође у пренесеном значењу, насловна синтагма односи се на локалитете које је, идући Савиним трагом, списатељица посећивала током припреме за писање овог романа.

14 Стављањем првог члана синтагме између наводника алудирамо на фолклорни топос горе као места иницијације профаног човека.

15 Ауторкино самоодређење конотира и са *Библијом*, речима којима се Господ обраћа људима: „Ви сте со земљи.“

спасење, појена устрептале душе, уз благослов Митрополита и сузе захвалности Светилнику. Вратимо се још једном на списатељичин савиндански сан из 2009. године, исприповедан у последњем поглављу *Горе*: остарелог калуђера у скромној одори испосника не препознаше ни Писац, ни Лидер, већ обичан, скроман човек који, заведен срцем, залута у средишњу просторију пуну људи у таквим, испосничким одорама. Овај сегмент *Горе преображења* још једном подцртава мисао водилу овог дела као „наше“ књиге, сачињене од историје коју делимо, вере коју чувамо, традиције коју поштујемо и којом себе опомињемо. Сам крај *Горе преображења* у знаку је топоса скромности древних хагиографа јер ни нама савремена списатељица, свесна не само комплексности задатка који је себи поставила (приказати лик Светог Саве из свих аспеката – духовног, житијиног, фолклорног, народског, мајчинског, интроспективног...), већ и озбиљности мисије – идеје (осветлети пут Савиног, свог и нашег духовног успињања), открива своју распетост прекорима и сумњама у достојност за овакав „пут“ – писање, те великом захвалношћу због безграничне Божје милости која је сваког трена писања душу списатељице појила радошћу Божјом, вером, љубављу, надом, узвишеношћу и снагом.

Проблем читалачке публике *Горе преображења*

Истраживачи Доментијановог *Живота Светог Саве* дотицали су се и питања читалаца/слушалаца којима је оно било намењено. Иако је у средишту Доментијановог житија управљач цркве, оно, како закључује Милан Кашанин, није било пуно преписивано у монашким круговима, те као интендирану читалачку публику поменутог житија Кашанин види дворско друштво.¹⁶ Већ наслов првог одељка *Горе преображења*, „Ана, госпођа свој српској земљи“, амбивитетно указује и на друштвени статус ове нараторке, и на карактер њене исповести: она се обраћа „свој српској земљи“. Такође, бројни апелативни коментари, било они у форми подсећања слушалаца на значајне историјске догађаје („Сигурно сте и ви чули“¹⁷), на општеприхваћени став у вези са њима („Монаси су причали“, „Говорили су“¹⁸), или, пак, они у виду савета/позива на заједништво („Помолите се и ви. Јер молитва је разговор душе са Богом.“¹⁹) откривају да се приповедачи *Горе преображења* (ауторски глас из последњег одељка, Савина мајка, Ана, Војвода Богдан и сви наратори поглавља фолклорног карактера – Језда, Радич, Гина и др.) такође се обраћају „обичном“ читаоцу/слушаоцу, али овога пута – из народа. Иако спорадично указују и на другу страну интерпретације појединог догађаја, као у одељку о Немањиним биткама који приповеда Евдокија Дука²⁰, они се, када је у питању поступак Растка Немањића (Светог Саве) не косе са ставом колектива, што нас упућује на закључак да, иако различитих погледа на историјска збивања, приповедачи *Горе преображења* уочавају исте духовне вредности у лику Растка Немањића и подједнаку важност његових поступака (подвига) за лични духовни узлет, али и духовно уздизање свог народа. Њихов став према Светоме Сави увек је став колектива, ондашњег и сваког, а у његовим очима Свети Сава је заштитник народа, учитељ, духовни отац, архиепископ и носилац највиших етичких вредности. Честим подсећањима, позивањима на

16 Уп. Кашанин 1988, 12.

17 Хабјановић Ђуровић 2015, 97.

18 Исто, 96.

19 Исто, 63.

20 У односу на остала поглавља *Горе преображења*, Евдокијин монолог је у већој мери обојен субјективним ставом („Ако мене питате“, „Морам да признам“, „Веровали или не“, Хабјановић Ђуровић 2015, 25).

сагласност, те саветима приповедача *Горе преображења* међу којима су и Свети Сава и сама списатељица, рецепијенти ових исповести стављени су у позицију активних слушаца – сарадника у још једном ткању, још једне заједничке, житијине и народске приче о Светом Сави. Стога је дело *Гора преображења* попримило карактер својеврсног интертекста сачињеног од библијских цитата, мотива, алузија и парафраза из житија, легенди и побожних прича о Светом Сави које се и данас приповедају, а које су у дијалогској релацији са оним апстрактним житијем Светог Саве које „живи“ мимо свих хагиографија, записа и „говорења“, у нама, као део нашег националног и верског (верујућег) бића.

Лик Светог Саве

Однос списатељице Љиљане Хабјановић Ђуровић према својим претходницима који су на књижевноуметнички начин писали о лику Светог Саве амбивалентан је. Док средњовековне хагиографе Доментијана и Теодосија назива својим узорима, према српским писцима 20. века и својим савременицима критички је настројена, а њене замерке делима ових писаца односе се на једнострано сагледавање лика Светог Саве, кривотворење података, сужавање његове духовне делатности на један аспект и, најшире речено, на његово „мањење“.²¹ Међу поменутих „недостацима“ савремене књижевности о Светом Сави списатељица најпогубнијим сматра порицање Савиног богославља и његово приказивање без Христа.

Уводне стране *Горе преображења* у још једној су дијалогској релацији са почетком Доментијановог *Живота Светога Саве*, овога пута у домену мотива љубави. Дело Љиљане Хабјановић Ђуровић такође се отвара трактатом о Божјој љубави и благодаћењу, али у значајној мери сагледаним очима исихаста, у првом реду Григорија Паламе. Већ инципит првог одељка *Горе преображења* у форми Анине исповести („Дошао је и испунио нам срца“²²) мотив Божје љубави грана у неколико смерова: ка светлости као осећању/доказу царства Божјег у нама²³, ка којем је, како касније открива, Ана корачала целог свог живота, а потом и ка мајчинској љубави као најсиловитијем осећању усмереном ка „стварном“. Расткова испрошеност од Бога, озарење и засићење душе које је његов долазак донео семантички продубљују мотиве љубави и светлости; они се, још једном у нераскидивој вези, оваплоћују „таворским“ озрачењем у телима родитеља Ане и Немање. Такође, љубав – светлост у Ани и Немањи резултат је духовног развијања могућности дара спознаје (унутарње) светлости у својим срцима, датог од Бога.²⁴

21 Између осталих, самим тим што је изразила сагласност са ставом Оца Јустина Ћелијског по питању обликовања лика Светог Саве у српској књижевности друге половине 20. века, на мети критике Љиљане Хабјановић Ђуровић нашао се писац Милош Црњански због своје „мртве схеме личности и рада Светог Саве“ (нав. према Хабјановић Ђуровић 2015в).

22 Хабјановић Ђуровић 2015а, 15.

23 Ово тумачење о сазнању дариваном у Исусу Христу, и то човеку као целини од тела и душе, уз допуштење да на земљи осети прве плодове коначног обожења и боговиђења, али не његовим сопственим силама већ благодаћу Божјом, наведено је према Протојереју Јовану Мајендорфу (Мајендорф, 1983, <https://svetosavlje.org/teologija-isihazma-svetog-grigorija-palame-iz-knjige-sveti-grigorije-palame-i-pravoslavna-mistika/>). О још неким тумачењима *Библије* у контексту исихастичке филозофије Светог Григорија Паламе в. Миленковић, Бобан, *Приступ Светог Григорија Паламе Светом Писму, Црквене студије*, год. 1, бр. 1, 2017, 139–160.

24 Иако је подражавајући инципит Доментијановог обрасца *Живота Светог Саве* Љиљана Хабјановић Ђуровић нагласила значај мотива љубави (вазљубљености, богољубивости) у

При увођењу лика Светог Саве у дело *Гора преображења* наилазимо на значајно одступање од житијиног обрасца, али уједно на топос када су у питању романи Љиљане Хабјановић Ђуровић. Лик Светог Саве уводи се путем мајчинског наратива – унутрашњим монологом мајке Ане који каткад прераста у егзалтираност Растковом лепотом, мудрошћу племенитошћу уз указивање на његову „другојачију“ природу. Приповедајући о снази љубави према чеду „молитвом и жртвом испрошеном“, Ана разоткрива своју слутњу да ће управо „љубљени“, „најљубљенији“ Растко бити принет на жртвеник за спас српског народа. У односу на древна житија, сада први пут чујемо трептаје Аанине душе која топло приповеда о свом мајчинском искуству са свом силином љубави и стрепње које оно носи.²⁵ При крају првог одељка, након извесне временске дистанце, Ана потврђује своје слутње да је Растков пут вере, из њеног угла сагледан као велика мајчина жртва, био предодређен. Иако је у том кратком, завршном монолошком сегменту тежиште на Ааниној патњи због синовљевог одласка у манастир, исто толико овај сегменат сведочи о Ааниној спознаји дубине своје вере и снаге Божје љубави: чистота вере њу саму је код Бога предодредила да се, рађањем сина који ће узрасти у вери и светлости, приближи Богомајци.

Лик Светог Саве или, прецизније, лик Растка Немањића, у првих неколико поглавља дела доследно се уводи посредовано, кроз причу/опсервацију о његовој изузетности и искључиво очима жена, мајке Ане, снахе Евдокије. Растко се најпре уводи у своју биолошку породицу, али се ни на тренутак не занемарује аспект светлости као неизоставни пратилац житијиног и фолклорног лика Светог Саве. Евдокијин одељак такође има карактер посредованог, женског сведочанства о посебности Расткове природе. Иако садрже негативну конотацију, запажања принцезе Евдокије Дуке чак објективније сведоче о Растковом дару васколике спознаје људске природе и вере као суштине живота. Детаљем „плавог погледа“ који допире до Тајне осветљава се Богородичина милост према Растку и даривање које га је учинило посебним. У овим сегментима, иако датим из друге, женске перспективе, видимо Теодосијевог младића бодра ока. Међутим, Евдокијина запажања у вези са Растковим ликом, мимо овог детаља, више су усмерена на његово издвајање у домену сензуалности; она га посматра као лепог младића, те и његов одлазак у манастир унижава коментаром: „Жали Боже онакве красоте!“²⁶ У Евдокијиној дигресији која поприма форму анализе фона Растковог планираног замонашења („А Немања и Ана су му поверовали да иде у лов. Растко и лов!“²⁷), помаља се критика његових родитеља чија је љубав према сину Растку сезала до обожавања „љубазног и умиљатог чеда“, због чега нису спознали шта се крије иза „озбиљног и далеког“ погледа. Тако, парадоксално, неко ко приповедајући о Растковом лику остаје на површном, спољашњем, сензуалном, умногоме дубље осветљава његов духовни аспект. Међутим, то „збуњујуће“ у Растковом лику ни у другом одељку дела не указује се у свом пуном сјају.

обликовању унутрашњег лика Светог Саве, њена разрада овог мотива носи знатно ужу семантичку лепезу од његовог развијања у поменутом житију. Снажан семантички потенцијал мотива љубави у Доментијановом житију најподробније је осветлио Драгиша Бојовић у тексту „Доментијанова теологија љубави“ (Бојовић 2009, 85–107), анализирајући елементе који манифестују Божју љубав према човеку (рођење Христово, његова смрт и стварање света), богољубље, премудрост, а потом и теологију срца као значајан сегмент Доментијанове теологије љубави. Поменути аутор указао је и на патристичке изворе Доментијановог слова о љубави.

25 У Доментијановом житију женама не само да није дат приповедајући глас, већ се, сем Ане која се замонашила и Радослављевог жене али без властитог имена, готово и не помињу.

26 Хабјановић Ђуровић 2015а, 26.

27 Исто, 26.

Наслови поглавља *Горе преображења* код читалаца побуђују очекивања о климактичном преображају Растка Немањића од кнежевића до монаха, христоносца, послушника пресвете Богородице, архиепископа, ходочасника, небеског човека – земаљског анђела и бесмртног владара српског народа.

Владар српске земље

„Чинило се да нико осим мене не види да је Растко завртео точак судбине који више нико неће моћи да заустави“²⁸, открива и Стела, краљица Далмације и Дукље. Њена исповест, усмерена ка Вукановом болу због „измакнутог“ престола, осветљава још један угао гледања на Савин лик у *Гори преображења*, на лик „владара српским земљама“. Принцеза Евдокија и краљица Стела прве отварају тему Савине владавине српским земљама, и то дијаметрално различито конотирану од оне која се монаху Сави обзнањује у тренутку очеве смрти. Стела „одбеглог“ Растка Немањића види као индиректног кривца за Вуканов бол јер је извршио пресудан утицај на Немањин духовни преображај који је резултовао одлуком да престо остави своме сину Стефану јер уз витештво поседује и богољубље. Такође, Стела Растка види и као претендента из сенке који вуче потезе пресудне за историју српске земље. На ширем плану, Стелин монолог представља глас оних који Растка Немањића сагледавају искључиво као кнежевића. На њихову малобројност упућује Стелин коментар („А Растко? Па зар вам заиста није јасно?“²⁹) који открива неслагање општег става колектива са њеним субјективним виђењем Растка као владара „из сенке“.³⁰ Позивајући се у својој исповести на „истину срца“, Стела имплицитно признаје да је њена слика Растка Немањића великим делом формирана садејствујући у болу њеног супруга Вукана због Немањиног повлашћивања духовних и етичких принципа уместо династијских правила наслеђивања престола. Док је Стефан био владар по титули и праву, „стварна моћ била је у Савиним рукама“³¹, закључила је и Ана Дандоло. Међутим, приповедајући о Сави као главном кривцу што је њена дужност према Републици (превођење српског народа у католичку веру) осујећена, Ана Дандоло још једном подцртава Савину заштитничку улогу према свом народу.

О Сави као владару српском земљом приповеда и брат Вукан. У његовој исповести присутна је двојна перспектива: први сегменти монолога односе се на тренутак када је Стефан Немања саопштио име свог наследника и они су дати из перспективе доживљајног ја, растрзаног између оца и брата, беса и радости, а заведеног мржњом краљице Стеле према свом деверу, Стефану. Други део исповести дат је са временске дистанце и „онога света“ где Вукан, не могавши да пронађе мир, још једном своди рачуне и тражи опрост од Светог Саве. Као читалац хроника које говоре о овом тренутку српске историје, Вукан им додаје димензију свог душевног лома и закаслелог стида, интензивног попут оног који је, како Теодосије бележи, осећао Свети Сава.³² У овом сегменту Свети Сава се први и једини пут у *Гори преображења* јавља као писац, и то кроз Вуканов коментар на *Житије Господина Симеона* где је аутор „лажно сведочио“

28 Исто, 61.

29 Исто, 65.

30 Уп. „Једино је Стела рекла да је Растко лукав као сви православни калуђери.“ („Вукан“, Хаџановић Ђуровић 2015а, 113).

31 Исто, 162.

32 Уп. „Хоћу овде да испричам мржњу браће, а устежем се од стида.“ (Теодосије 1988, 159)

о Вукановој доброти желећи да му покаже своју љубав. Међутим, Вукан љубав изједначава са династијским наследним правом.

О Сави као духовном поглавару српске земље приповеда Варахило, онај који доноси Божји благослов. Међутим, иако је приповедни глас овде дат анђелу Господњем, његова исповест углавном се заснива на историјским фактима, уз сопствени доживљај задивљености над светим чином Савиног посвећења за архиепископа и сведочење о изливу небеске светлости и Савиној светлозарности.

Мотиви обожења и преображења

*Јер Ти си Пут, Истина и Живот.
„Монах Сава“, Гора преображења*

Растко први пут проговара тек у „гори“ свог преображења, Светој Гори. Уједно, преображење је средишњи мотив његовог иницијалног монолога. Расткова исповест почиње благословом Богу и молитвом да и на овој раскрсници Господ буде уз њега. Приповедајући о свом преображењу са места ка коме је стремио, Растко последњи пут ревидира своју „записану“ стазу успињања ка Богу. Током читавог одељка ауторка дела настојала је да дискурс, усмерен ка амбивалентном осећању детета које одраста (и узраста), одржи узрасно обојеним, те је користила лексику школског састава којим се одговара на задатак на тему будућег опредељења. Растко приповеда о својим љубавима и тугама топло, као младић који спознаје и тежину жртве, и снагу своје жеље; који своју биолошку породицу супституише духовном. Пут обожења је од самог рођења зацртан у Растковом срцу, а његов монолог открива нам како се до те стазе крчило. Пут се све време приказује као постепено освешћење („појмљење“, „обузимање“, „дражење“); као да је сама Расткова душа понела „сећање“ на Бога уз којег је засветлела, те је, од тренутка освешћења, сваки његов поступак/осећање уцртан „по Његовој промисли“³³. Више него Ана која је итекако осећала своју и Немањину повезаност са Богом, те која је пре свих на овај начин „тумачила“ сваки осећај, гест, догађај, Растко својим монологом о „горостасу међу људима, ратницима“, Стефану Немањи, открива да је он најсиловитији био не на бојном пољу, већ у љубави према Богомајци, а та љубав читавала се у његовом „чишћењу земље од корова јеретичког зловерја“. Овим се осветљава нови аспект лика Стефана Немање: он је, заправо, рођен да у Богу узрасте, али, уједно несавршени јунак, сам није могао доћи до спознаје своје праве улоге ујединитеља државе кроз веру, и у вери. Растко је одашиљена Божја стрела која је требало да распламса оно што је похрањено у срцу наизглед „горостасног владара“, а заправо горостасног богољупца.

Мисао водиља Растковог приповедања о детињству и младићком добу у очевом дому, на двору, јесте таштина. Обиље материјалних ствари, па и преобиље родитељске и телесне љубави, овде је на мети критике јер човека одвраћа од правог, чистог пута. Растко чак сматра да су ове околности, које неизоставно прате ратнике – горостасе, инхибирале Немањину спознају „записаног“ задатка. Међутим, у овом контексту покреће се и увек актуелно питање слободе избора. Доминација пасива у Растковим реченицама („оженили га“, „оженили би ме“, „послали ме“, „предавали су се“) осветљава један обрац понашања и живљења који је њему, жедном духовног узлета, био стран. Поједини сегменти првог Растковог монолога осветљавају лик младића који „кује“ парадоксално лукав и светли план. И сама реализација тог плана, одлазак у Свету

Гору, праћена је амбивалентним осећањима: „Туговао сам. Радовао сам се. И био сам крив.“³⁴ Избор исповести као форме Растковог (Савиног) испољавања додатно продубљује доментијановске унутрашње црте овог lika. И у *Гори преображења* Растко, касније Сава, превасходно је спиритуални човек, непосредно изражен гласом своје душе. Овим се доментијановским карактеристикама обликовања превасходно Савиног унутрашњег живота додаје непосредност (самоизражавање) као недостајућа димензија традиционалних житија о Светом Сави.

**Уловљени стрелом Божје љубави:
мотиви предодређености и свештене двојице**

„Ја сам пећина. И моје срце је пећина.
И у мени има места само за Бога.“
Монах Сава, Љ. Х. Ђуровић

Гора преображења се отвара мотивом предодређености Растковог пута. Међутим, приповедање о Растковој предодређености за пут ка Богу, током интроспективне анализе његове мајке, Ане, бива проширен ка коренитој предодређености ове породице за велику улогу у конституисању српске државе и утемељењу хришћанске вере у њој. Мотив предодређености повезује се са мотивима љубави (народа према Немањи) и Немањином вером у Бога. На уводним странама, приповедањем о „браћи разбраћи“ алудира се на старозаветну причу о Каину и Авелју. „Најмлађи по рођењу, вером, умоми делањем, постао је најстарији.“³⁵, што је резултовало великом љубављу народа, али подједнако сиљном завишћу браће. Дакле, уводне стране *Горе преображења* доследно прате композицију Доментијановог житија: и овде се свети јунак прати од догађаја који претходе његовом рођењу и осмишљавају његов пут. На уводним странама овог дела наговештена је и доментијановска идеја свештене симетрије.

Као што смо поменули, у *Гори преображења* инсистира се и на предодређености Немањиног пута. Он је отворен милошћу Божјом, а оваплоћен чудом које се збило на бојном пољу када су се Немањом сукобили великаши, међу којима је било и „браће разбраће“. Карактеришући овај сукоб „противним природи и законима“, приповедач мотивише учешће анђела у самој бици. Георгије, слуга Христов, „послан је“, „по вољи Божјој“, да Немањи помогне крсним оружјем. О чуду на бојном пољу сведочи Ана, уједно приповедач уводног одељка дела о којем говоримо. Овим се потврђује снага њене вере, док се „предодређени пут“ Стефана Немање више односи на стварање државе, односно на „устврђивање земље свог господства у православљу“, на шта се алудира свега двома фразама, него на успињање „гором преображења“ ка којој већ увелико корача Ана. Попут осталих романа Љиљане Хабјановић Ђуровић, жена је и у *Гори преображења* обузета „бригом за свет“ и приказана у свом ходу ка висинама; она и у овом роману читаоца уводи у приповедање о суштинској снази и спознаји вере. Расткова предодређеност за свети пут, на житијиним трагу, додатно је мотивисана његовом „занесеношћу“ причом о Сави Освећеном.

Иако сигуран у то да му је пут светлости (светости) био намењен, да је пред њега био „изведен“ и да му је за овај подвиг храброст „дата“, Растко у овом иницијалном монологу ипак не узраста у „предодређеног“, а томе сведоче његова

³⁴ Исто, 32.

³⁵ Исто, 16.

велика несигурност и помањкање снаге за даље корачање „гором преображења“. Пребацивањем тежишта на несигурност даљих корака младића ка датом/задатом плану, не само да је изневерен житијин образац младића предодређеног за подвиг, већ је изневерен и концепт слободе избора коју отвара управо Растков лик. Инсистирајући на томе да све што је дато/задато/по обрасцу изневерава човекову природу у чијој је бити свеколика слобода, па и право на лични избора, Растко се у овом поглављу обликује као младић спреман на ризик, али несигуран када је у питању даљи опстанак у „ризичном“. Овде мањка свега, а надасве пуне снаге предодређеног, „намењеног“ који услед овог минус-поступка остаје *немоћни*. Потом, ни Расткове сузе нису налик плачу посвећеника који жуди за чистотом и досезањем Бога у њој, већ плач несигурног детета које се одметнуло од родитеља и које, од првог тренутка напуштања двора, жуди за мајчиним загрљајем.³⁶ Ноћ Растковог одласка и глас о томе на двору осветљени су из још једног угла, монологом очевица, Војводе Богдана. Свој монолог о Растковом одласку Војвода Богдан упућује колективном слушаоцу од којег га деле векови који долазе. Његово приповедање налик је преношењу усмене приче о догађају важном за један народ (тачније, о преломном тренутку српске историје којим се српски народ везао за православље, што је експлицитано у више одељака *Горе преображења*), обојене ставом који приповедач дели са једним кругом, у овом контексту – људима са Немањиног двора.

У односу на Расткову самоспознају предодређености, уверљивији је монолог арханђела Гаврила који први у овом делу Растка повезује са Господом преко мотива светлости. Уочивши у метеоролошком свету богочежњиво биће, Господ посла гласника да му обзани Божју милост и садејство у подвигу ка којем хрли. Растко је предодређен да постане „светилник небеске светлости на земљи“.³⁷ О преображају Расткових суза туге „које пеку образе и жаре душу“³⁸ у благодатне сузе којима Господ слади молитве оних који га љубе приповеда се у првом монологу монаха Саве. Усмеравајући се ка доживљају писама Стефана Немање, без навођења њиховог садржаја,³⁹ Монах Сава открива свој страх од таквих суза које утиру пут духовном клонућу. Пребацивањем тежишта са садржаја писања и избегавајући доментијановске етичке рефлексије, Љиљана Хабјановић Ђуровић отвара пут ка осветљењу најважније борбе која се води у души Монаха Саве против туге, а молитвом, чиме житијином лику Светог Саве додаје психолошка дубина човека – сина и брата, окруженог људима анђеоског образа који сам још није дорастао. Овај монолог сведочи о последњем кораку преображаја лика Растка Немањића у Богу узлетог Саву који ће узрасти божанственим добрима. Након сегмента о последњој степеници духовног преображаја, велики део исповести монаха Саве посвећен је обиласку Свете Горе, а потом путовањима у света места уз местимичне доментијановске изливе Савине одушевљености природом Свете Горе и молитвеном тишином којој се предаје у Кареји. Овим се читаоцу отшкрињују врата још једне значајне димензије Савиног лика, подвижничке и ходочасничке. Током обиласка Свете Горе, монах Сава први пут својим очима *види* Божју светлост која је обасјала Исусове апостоле на гори Тавор. Поређење доживљаја таворске светлости са митолошким Атоном, наводи нас на закључак да је Савино виђење светлости прва и права *спознаја*

36 Уп. са узвиком младог Растка („Али мајка!“, Хабјановић Ђуровић 2015а, 32) у тренуцима преиспитивања своје одлуке да оде на Свету Гору.

37 Исто, 39.

38 Исто, 52.

39 Овде учачамо још једно одступање *Горе преображења* од технике Доментијановог житија, претпостављамо због неаутентичности садржаја Савиних писама које доноси Доментијан.

„унутрашњег сунца“ (Бога – светила) у души сваког од нас. На падини свете планине Сава упознаје једног од оних чије лице блиста благом унутрашњом, божанском светлошћу – оца Теофана. Тада га обузима „жеља као занос“ да живот настави у осами са Господом као сакелијиником и јединим саговорником, у Молитви чистог срца. Поређењем душе монаха Саве са младим јеленом из псалма, који лута гором жедан воде живота указује се на интензитет његове жеље за подвижничким животом.⁴⁰ Али „почетник“ брзо постаје свестан неприкладности и опасности ове жудње да се испроба у подвигу најсавршенијих.

Саву монаха најпре упознајемо путем монолога Старца Макарија, његовог духовног старатеља по доласку у Ватопед. Растково замонашење се и у овом одељку усмереном доследно назива подвигом, а исповест Старца Макарија осветљава Растков молитвени пут. У овом одељку кратак иницијални трактат о молитви као „најтежем људском послу“ који тражи „горљиво срце“ и „усредсређен ум“ конкретизује се описом Савиног страстеног предавања молитви и дару плача који доноси радост у молитви.⁴¹ Попут древних Савиних хагиографа, Старац Макарије, захваљујући особинама свог духовног чеда – кроткости и понизности, чистоти срца, те „мудрошћу и сконске мудрости“, монаха Саву сврстава уз старозаветног Давида, Јова и Соломона. Детаљ имена Господњег и Његове Пречисте Мајке на уснама молитвеника, монаха Саве, доследно се помиње у свакој Савиној исповести. На снагу жеље да њима угоди указује и Макаријева (с)познаја њене искричавости и блиставости у оку и сузи монаха Саве.

У *Гори преображења* се у више наврата приповеда о заједничком духовном узлету „оца који је родио сина и сина који је родио оца“. Идеја о свештеној двојници која је у првим поглављима остала у виду нацрта, без детаљније разраде, продубљује се у другом монологу монаха Саве о ражалашћеном оцу и уморном путнику који у плачу радосног олакшања стиже у свој дом – Хиландар. Идеја о Светом Симеону као „светилнику отачества“ сублимирана је у свега једном пасусу, кроз доментијановско поређење са Соломоном, Давидом и Јосифом и експликацијом о блискости „оца који је родио сина и сина који је родио оца“. Мотив светлости у вези са Симеоновим ликом први пут се јавља тек у исповести монаха Саве; спознавши да је таворска светлост у свима нама, монах Сава позива свог оца да и сам погледа ка дубини своје душе и распламса искру светлости скривену у њој. О снази/висини Симеоновог духовног узлета такође сведочи монах Сава који га у једном тренутку, озареног неземаљском, чудесном светлошћу, пореди са Творцем. Уједно, ово је једино поређење ликова *Горе преображења* са самим Богом, а дешава се у ноћи када се Симеон представио. Поред тога што је значајно за обликовање Симеоновог лика („задобрио је велику милост од Бога“, „обдарен је трајним благом и украшен непролазном славом у вечном царству“⁴²), пројављивање божанске светлости у овом сегменту не само да је потврда исправности још једног преображаја (Растковог), надасве – откривења, већ је и обзнањивање будућности „по вољи Вишњег“ – Савиног служења православној вери и српском народу, односно жртвене будућности коју је прижељкивао и славне, које се бојао.

40 Ово поређење опште је место житија о Светом Сави, прецизније оног сегмента који се односи на Растково бекство у Свету Гору. У Теодосијевом житију оно је конкретизовано следећим реченицама: „А не знађаху да он неће да лови јелене, него хоће извору живота, Христу да њиме напоји јелену сличну душу своју, распалену огњем жарке љубави његове.“ Љиљана Хабјановић Ђуровић је, искористивши поменути мотив у контексту приповедања о жељи монаха Саве за преображајем у подвижника, проширила семантику овог поређења.

41 Иако се у *Гори преображења* Сава назива молитвеником дариваном плачем, овај хагиографски мотив се у поменутом делу семантички не продубљује.

42 Хабјановић Ђуровић 2015а, 90.

Монолог монаха Симеона, хронолошки дат након Савиног приповедања о његовој смрти, заокружује причу о Немањиној посвећености Најсветијој, Добротворки, Богородици, најављену у првом поглављу *Горе преображења*. Монах Симеон обраћа се Богородици као ученик „наставника премудрости и укротитеља несмислених“ и чуварке његове душе од страсти. Средишњи део ове исповести усмерен је нама, савременим читаоцима до којих прича о Светом Сави долази разним писаним и усменим путевима. И сам монах Симеон ће се у овој исповести јавити као читалац тих списа, нарочито дирнут драматичним житијиним описом одласка Стефана Немање своме сину. Доментијановом запису ове сцене Симеон додаје димензију свог доживљаја преображаја владара у монаха. У овом сегменту акценат је на очинској љубави према сину – „прекрасном младићу у пуној снази“, каквим га Немања памти, болу и туговању због „испосника потамнеле коже, сасушеног тела и испијеног лица“⁴³, какав га је дочекао, те на дивљењу пред величанственом силином и светачком лепотом вере монаха Саве коју је отац – ученик спознао неколико месеци по доласку на Свету Гору. Симеонов монолог осветљава стид због своје позне спознаје вредности пута ка богопознању који је изабрао Растко, те страх као последицу размишљања о својој достојности за састрадалништво са сином. Његов монолог још једном подцртава идеју старих житија о Савином и Симеоновом духовном животу „у једној мисли“.

Са Христом, са народом⁴⁴

Ништа није хтео без Христа. Са Христом је могао све.

Љ. Х. Ћ

Где, они који се удаљују од тебе погинуће.

(Пс 72:27)

У делу *Гора преображења* доста пажње посвећено је опису Савиног напуштања Свете Горе по позиву цара Теодора. Наведени догађај није приказан само као преломни у српској историји, већ и као кризни доживљај монаха Саве чија је животна стаза „пламеном жељом“ водила душу од народа, преко „горе преображења“, Исусу Христу. Највећа брига монаха Саве у тим тренуцима тиче се исправности Божјег избора Саве као помоћника свом народу: да ли је цар поступио по вољи Вишњег, или по својој погрешној процени? „Како ћу, ако нема милости Духа на мени, да озарим Духом српски народ?“⁴⁵, питао се монах Сава и пре него што је искорачио ван Свете Горе. Међутим, овај Савин монолог већ након трећег пасуса прераста у трактат о животу у Христу на трагу исихастичке филозофије Григорија Паламе. У тренуцима напуштања Свете Горе, у души монаха Сава више нема осећаја напуштања Христа; повевши Христа у себи Сава као пастир иде повереном му стаду, без страха од сусрета са коначношћу. Светлост коју је носио у себи била је не само потврда Христове милости, сапутништва и помоћи, већ и извор Савиног стида што је на тренутак помислио да ће се, одлазећи из пустиње, лишити свог највећег добра и највеће радости. Тако овај Савин монолог прераста у самоспознају и виђење себе очима других, Христоносцем. Захваљујући овој спознаји, иако одвојен од молитвене тишине, даљи пут

⁴³ Исто, 71.

⁴⁴ Идеја Христа са народом и народа са Христом мисао је водила духовног циклуса Љиљане Хаџановић Ђуровић. Ова идеја експлицирана је насловом прве монографије о делу Љиљане Хаџановић Ђуровић, *Глас народа, глас Бога* (прир. Мила Милосављевић, Београд, 2008).

⁴⁵ Исто, 19.

Монаха Саве ка отачеству био је испуњен великим полетом. С друге стране, по Савином доласку у српску земљу након тридесет година, и сам народ почиње да осећа заједништво са Христом, о чему сведочи низ монолога оних који су „нико и ништа“, убогих, престрављених. Иако већином представљају парафразу фолклорних легенди о Светом Сави, ови монолози су функционални у домену сижеа *Горе преображења* јер, представљајући „одјек“ Савиног подвига – ширења духовности, учења, подцртавају идеју заједништва Христа и народа као једну од доминантних у овом делу.

У односу на остале приповедаче, Растко Немањић (Монах Сава), без изузетака се обраћа Господу. Апелације унутар његових исповести одраз су његове сједињености са Исусом, али нипошто не указују на изолованост/издвојеност лика Светог Саве од народа. Свети Сава, превасходно обликован као исихаста, обраћа се светлости свог унутрашњег бића, таворској светлости (Богу – светлости), а она, као један од средишњих мотива у обликовању ликова и слушаца њихових исповести формира један ланац комуникације којим се више не преноси само идеја о Светом Сави као просветитељу, заштитнику, учитељу и чувару вере, већ и богонадахнуће које исте слушаоце (народ, широку читалачку публику) треба оснажити за пут личног духовног преображења.

Остајући доследна интенцији превасходног сликања Савиног унутрашњег бића у *Гори преображења*, Љиљана Хабјановић Ђуровић уводи у дело ликове анђела. Савин анђео чувар као један од приповедача *Горе преображења* има функцију осветљавања појединих скривених мотива Савиних поступака. Примера ради, након коментара да су хроничари Савин дужи останак у српској земљи видели као удовољење братовљеве жеље, али и жеље „великог жупана“, „самодршца и христољупца“, Савин анђео чувар слушаоцима открива прави разлог Савиног останка, а то је „вишегласни нечујни вапај“ народа свога отачества „пуног таме, незнања и сметености“⁴⁶. Овим се у димензији Савиног лика у *Гори преображења* наглашава улога заштитника свог народа, благословена Господом који му је у помоћ слао Силе Небеске. Савина заштитничка улога огледа се пре свега у сејању семена вере и побожности међу људима неуким и по питању живота и по питању вере, учењем врлинама, добрим обичајима и свакодневним пословима. Учитељска и мисионарска улога Светог Саве описане су у складу са хагиографском и фолклорном традицијом о овој личности. У овом контексту Свети Сава се и пореди са Христом („Угледајући се на Христа, ишао је међу просте људе“⁴⁷), али и назива оним ко Христа носи у себи. Пастир и исцелитељ, вођа и учитељ, Христоносац Сава учио је људе сопственим примером; зато су му и веровали. У једном од својих монолога монах Сава топло приповеда о свом сиромашном народу, мученом болестима, неуким у многим стварима, али жедним додира са Духом Божјим. Попут Исуса Христа, и монах Сава је, ходајући међу обичним људима, у њиховим срцима препознавао „неку природну побожност“ и исконску доброту које ни сами нису били свесни. У духу посланице апостола Павла учио је да смо сви једно у Христу Богу. Ово је и најцитиранија мисао Апостола Павла у Савиним разговорима са народом. Тешко је рећи да ли је тежиште Савине љубави више на народу, или на Господу. Можда је најбоље рећи да је његова љубав усмерена Христу – светлости похрањеној у човеку. Колико се уздао у Бога, толико се уздао и у снагу свог народа. А народ је веровао да Сава све зна и све види јер је са њим сила Божја. Међу гласовима народа, Саву као христоносца можда најбоље описује Цветко, сиромаш човек, на крају своје исповести:

46 Исто, 125.

47 Исто, 124.

„Фала Богу. Фала Сави. Фала му по сто пута, где чуо и где не чуо, говорио сам. А кад кажем фала Сави у души ми је било исто ко кад кажем фала Богу. То је зато што су Бог и онај који служи људима именом Божјим – једно.“⁴⁸

По мери светих отаца: Свети Сава као филозоф исихазма

Поједини приповедачи *Горе преображења*, поред тога што из свог аспекта „додају“ слици Савиног унутрашњег бића, задобијају и улогу сведока дубине његове вере, а каткад и тумача Савине духовности на фону средњовековне светоотачке литературе. Један од њих је Јеромонах Иларион, Савин духовни син који, уз приповедање о Савиној преписци са братом Стефаном, прави дигресију о Савиној уздржаности (али не и равнодушности) у вези са братовљевим позивом која прераста у свеколико (Иларионово, Стефаново, народско) дивљење Савиној чврстости вере и светоотачкој оданости православљу.

О Савином подвижничком животу сведочи и Арханђел Гаврило, приповедач два поглавља о двама преломним тренуцима у Савином животу, замонашењу и жичкој беседи „О јересима слово“ уочи недеље посвећене оцима Првог васељенског сабора. У овом одељку се не доноси садржај, нити тумачи светоотачко богословско наслеђе на чијем темељу Сава упућује људе да зидају добра дела, већ одјек Савине најважније беседе који се најпре пореди са реским и мелодичним звуком звона, а потом са библијским призором Мојсијевог вођења народа ка обећаној земљи. Громка и слатка реч Савина продирала је у свако срце, а силина његове вере хиљаде гласова стопила је у један. Избегавањем парафразе беседе о правој вери и пребацивањем тежишта на доживљај слушаца додатно је наглашена снага и чистота Савине вере. Одјек беседе у срцима народа потврда је и Савиног духовног успињања на лествицу више. Свети подвижници одвајкада су знали да прво треба бити, па чинити; стога је и Савин лик у *Гори преображења* поступно преобликован од онога ко у тишини молитве, кроткошћу и смиреног ума настоји да види лице Божје, до истинског богослова и непресушног извора богословља који светлошћу свога (са)знања просветљује народ свога отачаства. Монах Арсеније Сремац, искушеник у Жичи, сведочи о Савином христољубљу најпре даром суза као знаком велике божанске милости, а потом и његовом христољубивом дарежљивошћу којом је мењао свој убоги народ. Током ходочашћа ка Тавору, Светог Саву прати Пророк Илија. Ту, у Гори преображења, након што је Саву сагледао у светлости која обожује тело и преображава га, у плачу и кроз подвиг – извођење свог народа из мрака безверја и његово преображавање пламеном вере Христове, након још једног поређења са Мојсијем⁴⁹ на Гори Синајској, Пророк Илија закључује да је Савин духовни лик у потпуности по мери библијских отаца. Сва Савина духовна чеда сведоче и о духовности Саве – учитеља у вери, те му захваљују за буђење божанске љубави која чини неуморним и тражење од највишег, светлости.

Последњи Савин ученик и његов први хагиограф такође проговара као приповедач, желећи да још једном ступи у дијалог са читаоцем, овога пута нама савременим. „Бојим се да ви, који сте у потоњим вековима читали ове моје речи, овај усклик благодарне душе, не можете ни да замислите, каква је то срећа била, какав благослов, стајати уз Саву, гледати га и слушати, [...] из дана у дан примати од њега

⁴⁸ Исто, 233.

⁴⁹ У свом кратком монологу који се не удаљава од парафразе старозаветне библијске приче о овој личности, Саву, од Господа одабраног да прими Дух Свети и постане вођа народа, Мојсије пореди са собом.

срцем и умом све што је човеку потребно за живот вечни.⁵⁰ – речи су којима Доментијан само наизглед изражава своје лично искуство; и у овом одељку он опет, као некада житијем, пише у име оних зарад којих је Сава узрастао, и који су са (за) њим узрастали. Исихастичка филозофија Григорија Паламе, као идеја водила у обликовању дубине вере Светог Саве, предмет је одељка „Свети кнез Лазар“. Овде се још једном, сада путем полемике са Варлаамом, експлицитно уважава исихастичка мисао Григорија Паламе о Божанској енергији која обожује човека, преко које Он општи са светом и путем које сам човек постаје причесник и учесник у животу Божјем. О Сави као озареном Божанском енергијом приповеда Свети Кнез Лазар, у овом делу такође обликован у духу исихазма као Савин ученик који, попут учитеља, спознаје богатство, слојевитост и вишезначност молитве, те и сам постаје молитва.

Закључак

На основу уочених жанровских одлика закључујемо да дело Љиљане Хабјановић Ђуровић у домену обликовања главног јунака *преображења* чува генетичку везу са традицијом житијине књижевности о Светом Сави, у првом реду Доментијановим и Теодосијевим делом. Стога *Гору преображења* можемо назвати делом сказаним Доментијаном, Теодосијем, историјом, фолклором, а саписаним руком духовно надахнутом и, како читалачка публика сведочи, надареном. Појам *саписаног* дела у контексту *Горе преображења* тумачимо у знатно ширем значењу од оног које му придају проучаваоци средњовековне књижевности: оно је и препис записа (легенди о Светом Сави), „редакција“ Доментијановог и Теодосијевог житија Светог Саве, и преобликовање житијиних мотива у форми исповести сведока Савиног духовног уздизања, а надасве подсећање на дело за памћење, за понос, за узор; на Савин богонадахнути подвиг. *Гора преображења*, попут Доментијановог житија, излив је непосредног духовног искуства ходања трагом Савиних стопа и личног, списатељичиног духовног успињања у исихастичкој молитви. У контексту обликовања лика Светог Саве очувана је житијина техника иницијалног наговештаја историјске и духовне функције главног јунака, али нимало програмског карактера; измењена је једино перспектива из које се наговештава Савина предодређеност: о њој се приповеда интроспективно, мајчинским наративом, а поменути мотив продубљује се идејама корените предодређености (што кореспондира са житијиним идејом харизматиног корена и харизматичне генезе) породице и свештене двојице у облагорађењу. Приповедна форма (исповести) допринела је духовном и емоционалном потенцијалу текста који, иако се обраћа савременом читаоцу, похрањује лексику и стил средњовековних житија, чак и у одељцима фолклорног карактера, чиме се сведочи о пријему и одјеку Савиног учења о чистоти вере, мисли, једнакости и праведности. Иако су описи чуда један од најважнијих сегмената хагиографија, они су, сходно интенцији аутора текста – да подсети читаоце на Савина дела у народу и међу народом, и избору исповести од којих је најфреквентнији монолог монаха Саве, инкорпорирани у „профани“ део *Горе преображења*, у монологе обичних људи који се јављају као најзначајнији сведоци Савине светости. Ови сегменти *Горе преображења* где се сакрално ткиво текста оживотворује детаљима из људске свакодневице, показују ауторкину интенцију да споји доментијановску религиозну и мистичку атмосферу са реалистичким склоностима Теодосија као писца житија. У *Гори преображења* преваходно се приповеда о Савином овоземаљском животу и без епитета „Свети“

50 Хабјановић Ђуровић 2015а, 387.

којим се он легитимише у религијској сфери. Овде се приповеда о Сави светом обичном, убогом народу и његовом светилнику који је и његову душу, научивши је да препозна пут ка својим дубинама, Христу, озарио.

Највећа разлика у односу на Доментијановог Светог Саву тиче се динамичности у обликовању стожерног лика: Сава у *Гори преображења* није раван, већ лик у перманентном преображају, било од младића у монаха, било у подвижника који сваким монологом промишља корак по корак свог духовног успињања. Највећа вредност овог дела можда се налази у утиску „путовања“ са Савом до Бога које читалац, захваљујући техници поступног преображавања Растка у Саву, светог, осећа од прве, до последње странице. „Жудела сам да зрака преображења / Осветли моју таму“, исписује Љ. Хабјановић Ђуровић у песми *Жена у Хиландару*. Вековима удаљена од Савиног времена, бројним списима – прерадама од личности и житијиног Светога Саве, Љиљана Хабјановић Ђуровић, градећи лик сина и брата, предодређеног, обоженог, преображеног, а увек са Христом и с народом, ипак подсећа савременог читаоца на једно духовно успињање и опомиње га да у себи пронађе зраку преображења.

Извори

Доментијан (1988): *Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона*. Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.

Свето писмо (1950): *Свето писмо*. Њујорк–Лондон: Савет Библијских друштава.

Свето писмо (2008): *Свето писмо*, Нови завет. Ваљево: Глас цркве.

Теодосије (1988): *Житија*. Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.

Хабјановић Ђуровић, Љиљана (2015а): *Гора преображења*. Београд, Глобосино, Александрија.

Литература

Богдановић, Димитрије (1988а): *Теодосије у: Житија*, прир. Димитрије Богдановић, Београд: Просвета, Српска књижевна задруга, 9–39.

Богдановић, Димитрије (1988б): *Житије Петра Коришког у: Житија*, прир. Димитрије Богдановић, Београд: Просвета, Српска књижевна задруга, 40–42.

Бојовић, Драгиша (2009): *Доментијанова теологија љубави у: Трпеза премудрости*, Ниш: Центар за црквене студије, 85–107.

Брајовић, Катарина (2008): *Роман икона у: Глас народа, глас Бога: Љиљана Хабјановић Ђуровић двадесет година са читаоцима*, прир. Мила Милосављевић, Београд: Октоих, 212–214.

Јерков, Александар (2008): *Брига за свет у: Глас народа, глас Бога: Љиљана Хабјановић Ђуровић двадесет година са читаоцима*, прир. Мила Милосављевић, Београд: Октоих, 124–128.

Јефимијевић Лилић, Милица (2008а): *Поетизација епских времена у: Глас народа, глас Бога: Љиљана Хабјановић Ђуровић двадесет година са читаоцима*, прир. Мила Милосављевић, Београд: Октоих, 175–180.

Јефимијевић Лилић, Милица (2008б): *Иконописање у форми романа у: Глас народа, глас Бога: Љиљана Хабјановић Ђуровић двадесет година са читаоцима*, прир. Мила Милосављевић, Београд: Октоих, 215–219.

Кашанин, Милан (1988): *Јеромонах Доментијан у: Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона*, прир. Радмила Маринковић, Београд: Просвета, Српска књижевна задруга, 9–38.

Мајендорф, Јован (1983): *Свети Григорије Палама и православна мистика*, Београд: Православни богословски факултет, доступно на: <https://svetosavlje.org/teologija-isihazma-svetog-grigorija-palame-iz-knjige-sveti-grigorije-palama-i-pravoslavna-mistika/>, 12. 2. 2018.

Радојчић, Светозар (1988): *Лик Светог Саве у Доментијановом Животу и подвизима архиепископа све српске и поморске земље преподобног оца и богоносног наставника Саве*, у: *Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона*, прир. Радмила Маринковић, Београд: Просвета, Српска књижевна задруга, 39–50.

Тријић, Весна (2008): *Дух времена у: Глас народа, глас Бога: Љиљана Хабјановић Ђуровић двадесет година са читаоцима*, прир. Мила Милосављевић, Београд: Октоих, 204–205.

Хабјановић Ђуровић, Љиљана (2015б): *Како је настала моја књига о Светом Сави*, интервју, доступно на: <https://pricesadusom.com/ljiljana-habjanovic-durovic-kako-je-nastala-moja-knjiga-o-svetom-savi/>, 10. 1. 2018.

Хабјановић Ђуровић, Љиљана (2015в): *Вечита савест нашег народа, Већерње новости online*, 22. 10. 2015, доступно на: <http://www.novosti.rs/вести/култура.487.html:573104-Ljiljana-Habjanovic-Djurovic-Vecita-savest-naseg-naroda>, 31. 11. 2017.

Миряна Боянич Чиркович

**АСПЕКТЫ ЖИТИЯ ОБРАЗА СВЯТОГО САВВЫ В ДЕЛЕ *ГОРА*
ПРЕОБРАЖЕНИЯ ЛИЛЯНЫ ХАБЬЯНОВИЧ ДЖУРОВИЧ**

В деле анализируется диалогическая релация *Горы преображения* Лиляны Хабьянович Джурович к средневековой литературы житий, во первом ряду деле Доментиана и Феодосия которые в поэтических статьях автора выделяются типическими для своего духовного проздного цыкла, а в рамках формировании базичного героя напмянатого дела, Святого Саввы. Сосредоточивая на композицию дела, центральные мотивы в формировании духовной и святой портрете Растка – Саввы (преображение, обожение, предположенность, затем на мотив священого двойствия) стараемся заметить отклон *Горы преображения* в *отношении* на образец жития и осветить глубину семантического развития напмянутых мотивов в работе Лиляны Хабьянович Джурович. В работе особенно внимание обращается развитию идеи Саввы с Христом и с народом вместе с ведущей мысли *Гору преображения*. Относительно гибридности жанра этого произведения, оно касается и исторических и фолклорных аспектов образа Святого Саввы, интенции автора.